

משמעות מצטלבת של זמן ושל מקום כמוטיבים דינמיים בחייהם של הורים עקורים בגליל העליון המזרחי

התבוננות מתודולוגית איכותנית בשתי נקודות זמן

מילות מפתח: תודעת מקום, תהליך פינוי, פריפריה צפונית, בית, עקירה פנימית, הגירה פנימית, מלחמת "חרבות ברזל"

תקציר

במחקר האיכותני הפנומנולוגי נבחנו המשמעויות שמייחסים הורים עקורים מהגליל העליון המזרחי לבית ולמקום במהלך תהליך מתמשך של פינוי כפוי במלחמת "חרבות ברזל". המסגרת התיאורטית של המחקר היא תודעת מקום בסביבות כפריות בתוך משבר קיצוני מתמשך. במחקר רואיינו בשני סבבים 22 הורים שנעקרו מבתיהם בהוראת ממשלה עם תחילת המלחמה למלונות או ליחידות אירוח זמניות. מניתוח תמטי של הנתונים עלו שלושה נרטיבים מרכזיים: הנרטיב הראשון מדגים את הזמן כמחזק את יציבות משמעות הבית שממנו נעקרו, והדגש מושם על תחושת השייכות כמרכזית יותר בהשוואה לתחושת

הביטחון. הנרטיב השני מדגים התייחסות למגורים בבית שממנו נעקרו כתקופת ניסיון והתבוננות, תוך כדי שימוש בזמן כאמצעי לבסס החלטה לגבי מגורים עתידיים. הנרטיב השלישי מדגים את הזמן כמבסס את האחיזה בבית חדש, ומתמקד בחוסר רצון לשלם מחירים של מרחק ובידוד. שלושת הנרטיבים מאפשרים יצירת טיפולוגיה של עקירה פנימית מתוך התייחסות לשני צירים: ציר המקום שממנו נעקרו ההורים, תוך כדי פירוק המקום למרכיביו – בית, קהילה ומרחב פריפריאלי והיקשרות או השתייכות נבדלת לכל אחד מהם; וציר הזמן, כשחקן שמעצב באופן דינמי את משמעות הבית ואת ההחלטות לגבי מקום מגורים. העקירה הפנימית מהווה חלון מבני ממוסגר שדרכו מתהווים דפוסי תודעת מקום שונים בקרב הורים. כך מאפשר המחקר התבוננות על מקום, כפי שהוא נחוה על-ידי אנשים באופנים שונים במצב של עקירה פנימית.

מבוא ומסגרת קונספטואלית

ה התבוננות במקום מגורים תוך כדי שימת דגש על רבדיו השונים מרכזית בחיי אנשים, והיא נשענת על תפיסות של מקום כבית, כקהילה וכמרחב בעל מאפיינים ייחודיים. סביבות פריפריה וסביבות כפריות¹ נושאות עימן מאפיינים ייחודיים, ולעתים קיצוניים, כגון ריחוק, בידוד, מיעוט אוכלוסייה, וכך ההתבוננות בהן שזורה בהשלכות מאפיינים אלה על חיי היום-יום (Yarwood, 2023).

מלחמת "חרבות ברזל", שפרצה בשבעה באוקטובר בדרום הארץ והתרחבה לפריפריה הצפונית, הובילה לתהליך פינוי תקדימי בהיקפו של תושבי יישובים צמודי גדר וסמוכי גדר בגבולותיה של מדינת ישראל. תהליך העקירה מהבתים הוביל לאי-ודאות ולחוסר ביטחון בקרב תושבי המדינה כולה, ובקרב מפונים מבתיהם בפרט (זלצמן, 2023). במחקר שלפנינו אני מבקשת לבחון את המשמעויות שמייחסים הורים עקורים מהגליל העליון המזרחי לבית ולמקום בשתי נקודות זמן שונות במהלך הפינוי. המחקר מתבסס על החיבור

1 השימוש במונח פריפריה שכיח פחות בזירת המחקר הבין-לאומית. לפיכך, במאמר שלפנינו נעשה שימוש במונח "כפרי" (rural). בספרות הבין-לאומית הכוונה היא ליישובים מרוחקים ומבודדים, המאופיינים בצפיפות אוכלוסין נמוכה, ובקרבה לאדמה, לחקלאות ולטבע (Woods, 2011; Yarwood, 2023). על אף שבפריפריה הגיאוגרפית בישראל יש גם יישובים עירוניים, השימוש במושג "כפריות" נשען על קווי דמיון בין מושג זה ובין משמעות הפריפריה.

בין תודעת מקום בסביבות כפריות ובין עקירה פנימית המשמשת כחלון מבני ממוסגר שדרכו נוצרים דפוסי תודעת מקום שונים. בפרט ניתן דגש להצטלבות בין זמן ממושך של שהייה מחוץ לבית המקורי והקבוע, ובין המקום שאופיין בריבוי מעברים בין יחידות אירוח ובתים חלופיים.

תודעת מקום בסביבות כפריות

הגדרות של מקום מורכבות מאוד, בפרט בספרות העוסקת בסביבות כפריות, המאופיינות במיעוט תושבים, בבידוד ובריחוק מאזורי מרכז ובזיקה לחקלאות, לאדמה ולטבע (Welsh, 2024). בספרות המחקר מוצעת פרשנות שיש בה גמישות להיבטים של מקום. על-פי גישה אחת, משמעותו של מקום מורכבת משלושה ממדים: מרחב פיזי טריטוריאלי מוגדר מבחינה גיאוגרפית; המיקום הממשי והמידי שבו אנשים חיים ומפתחים את זהותם; והשתייכות רגשית סובייקטיבית למקום (Agnew, 1987). על-פי גישה נוספת, מרחב חברתי כפרי, על-פי הגדרה, אינו מושג כללי או אוניברסלי, אלא אירוע, ביצוע, או פרקטיקה. המרחב החברתי הכפרי ה"נחוה" על-ידי משתתפים מסוימים יכול להחוות בדרך שונה מאוד אצל אחרים. החברה והמרחב מצויים באינטראקציה, כך שלא רק המיקום והסימנים הפיזיים הם שמגדירים קהילה, אלא גם האנשים שפוגשים, שמתקשרים ופועלים איתם באותה סביבה. המודל לפי גישה זו כולל שילוב בין מאפיינים כלכליים וגיאוגרפיים, שיוצרים את מהותו של המרחב ואת משמעותו עבור מי שחיים בו (Reid et al., 2010). ממד שלישי מציע התייחסות למרחב כפרי הכוללת גם היא שלושה ממדים. הראשון, מקומיות או יישוביות (Localities), אשר מתעצבת באמצעות פרקטיקות מרחביות ייחודיות יחסית. פרקטיקות אלו עשויות להיות קשורות לפעילויות ייצור או לפעילויות צריכה. השני, ייצוג פורמלי, שמתבטא באמצעות אינטרסים של בעלי עניין, דרך ערכים ולגיטימציה שמוענקים למקום. השלישי, חיי היום-יום של המרחב, כפי שמתבטאים בתרבות של המקום ובפרשנות הקוגניטיבית שניתנת למאפיינים חברתיים בו (Halfacree, 2006). שלוש הגישות הללו מצביעות על הדינמיקה של מרחבים כפריים-פריפריאליים, תוך כדי התמקדות באנשים שחיים בהם.

על בסיס גישות אלה, ובהמשך להן, התפתח בשנים האחרונות השיח סביב המושג תודעת מקום (Place Consciousness or Place Attentiveness), אשר נחשב למושג מרכזי בספרות שעוסקת בסביבות כפריות (White & Downey, 2021; Parton, 2023; Lowery & Villalba, 2025). ההתייחסות למקום בדרך זו מאפשרת התבוננות בשונות של מקומות

כפריים ובאינטראקציות בין המרחבים לאנשים שחיים בהם. כך כתבו חוקרות בארצות הברית שעוסקות בחינוך כפרי:

המקום הוא יותר מתפאורה (setting) או כלי קיבול לאירועים (container for events), אלא הוא עצמו שחקן. חוקרים כפריים טוענים לתיאורים עשירים וספציפיים של מקום כדי למקם תופעות ולמקם את המחקר בהקשר שהוא יותר מאשר בדרכים שטחיות. המקום אינו רק גיאוגרפי. הוא היסטורי, חברתי, דמוגרפי, כלכלי, אקולוגי ועוד (Longhurst & Schulte, 2024, 211; התרגום שלי).

תודעת המקום בסביבות כפריות נדונה גם בהקשר של תהליכי עקירת אנשים מביתם בשל אסונות ומצבי חירום שונים, תוך כדי הדגשת הידע התרבותי שנוצר ומתעצב בתוך סביבות אלה (ibid.). כך, הבנת היופי והטראומה במקום, בדיוק כפי שבאה לידי ביטוי באנשים שחיים בו, היא דרך מרכזית להבין טוב יותר את המקום ולנווט בנוף המשתנה ללא הרף של סביבות כפריות (White et al., 2024). באופן דומה ניתן לבחון את תפיסות המקום והמודעות אליו על רקע תהליך של עקירה פנימית בתקופת חירום מתמשכת של אי-ודאות.

תהליך הפינוי במלחמת "חרבות ברזל"

אחד המאפיינים המרכזיים של מלחמת "חרבות ברזל" הוא התהליך שבו נעקרו אנשים מבתיהם באופן פתאומי, ללא כל הכנה מוקדמת (Grinshtain & Haruv, 2025; Segev et al., 2025; Grinshtain, 2026). התהליך מכונה באופן פורמלי על-ידי משרדי ממשלה תהליך פינוי, אולם התחושות הסובייקטיביות שליוו אותו והביטויים הקיצוניים שלו, דימו אותו לתהליך של עקירה או של פליטות (וולוך, 2023), שכלל מעבר ליחידות אירוח זמניות וקליטה בהן (חסין ועמיתיה, 2024). כך, העקורים, הן מהדרום הן מהצפון, ראו עצמם כחסרי אחיזה וחסרי בית, והדגישו את אי-הוודאות המתמשכת של המצב הכפוי שאליו נקלעו (מור סלע, 2025). תהליך זה נמשך חודשים ארוכים, ונכון לכתיבת שורות אלה, רבים עדיין לא חזרו לבתיהם בצפון עקב מכלול של אילוצים, מניעים ושיקולים שונים (לרר ועמיתים, 2025; Grinshtain & Haruv, 2025). ההמשגה של המושגים הקשורים בפינוי מורכבת. פינוי (Evacuation) הוא מונח שנעשה בו שימוש בישראל בדו"חות רשמיים, והוא מתייחס באופן צר וטכני יותר להעברה או להזזה של אדם או של קבוצת אנשים ממקום למקום. המונח עקורים פנימיים – Internally Displaced Persons (IDP's)

או פליטים – מתייחס ליחידים או לקבוצות שנאלצו לברוח או לעזוב את בתיהם או את מקומות מגוריהם הרגילים, בין השאר בשל עימות מזוין או כדי להימנע מעימות כזה, או במצבים של אלימות כללית (תלמיכה וצ'אצ'אשולי-בולוטין, 2023). מונחים אלה מתארים מצב כפוי (בר-און ועמיתים, 2024; בר-און ממן, 2025; Javanbakht et al., 2021; Ueling, 2021) לצד זה קיימים המושגים העתקת מגורים (Relocation) כתהליך של מעבר ממקום למקום, והגירה פנימית (Internal Migration) כמקרה פרטי של מעבר בתוך אותה מדינה. מושגים אלה מדגישים תהליך רצוני יותר. ואכן, במהלך מלחמת "חרבות ברזל" הממושכת התעוררו בקרב עקורים שיקולי הגירה פנימית, שכללו בחינה של גורמי משיכה ודחיפה אל הפריפריה וממנה (Grinshtain & Haruv, 2025).

מטרת במחקר שלפנינו היא לבחון את המשמעויות שמייחסים הורים עקורים מהגליל העליון המזרחי לבית ולמקום בשתי נקודות זמן בתהליך עקירה פנימית במלחמת "חרבות ברזל".

שאלות המחקר הן:

1. כיצד באות לידי ביטוי משמעויות העקירה הפנימית בשתי נקודות זמן שונות – בחודשי העקירה הראשונים ולאחר שנה?
2. מהן המשמעויות הניתנות לבית ולמקום כתוצאה מהעקירה הפנימית, תוך כדי שימת דגש על עבר, הווה ועתיד?

מתודולוגיה

מסגרת המחקר

המחקר הוא מחקר איכותני פנומנולוגי. במקור הוא תוכנן ונערך כמחקר בקרב חמישים הורים שנעקרו מבתיהם בהחלטת הממשלה בתקופת "חרבות ברזל", בשימוש בראיונות חצי מובנים (גרינשטיין, 2025א; Grinshtain & Haruv, 2025). סבב הראיונות הראשון נערך בדצמבר 2023–אפריל 2024, כלומר חודשיים עד חצי שנה ממועד העקירה. בדצמבר 2025, יותר משנה לאחר העקירה, ועל בסיס ההתפתחויות שהובילו להארכת תהליך זה, הוחלט להרחיב את המחקר ולעצב אותו כמחקר אורך (Longitudinal Research).

(Johnson & Christensen, 2020). המשמעות היא בחינת התקופה הממושכת של הפינוי, תוך כדי הדגשת שתי נקודות זמן מוגדרות לבחינת שאלות המחקר, בהתמקדות על קבוצת העקורים, אשר חולקים מאפיינים משותפים כקבוצה. 22 הורים התראיינו בסבב הנוסף שהתקיים מדצמבר 2024 עד אפריל 2025.

שדה המחקר ומשתתפים

המחקר התמקד בתושבי הגליל העליון המזרחי, שממנו נעקרו בהוראת ממשלה במהלך המלחמה כ-40,000 תושבים מ-22 יישובים, לפי הפירוט הזה: 12 יישובים במועצות אזוריות בטווח של 0-2 ק"מ מהגבול, 8 יישובים במועצות אזוריות בטווח 2-3.5 ק"מ מהגבול, המועצה המקומית מטולה והעיר קריית שמונה. רוב העקורים התמקמו בשלב הראשון של העקירה במלונות או ביחידות אירוח. חלקם עברו בהמשך למגורים בשכירות בגליל העליון המזרחי או מחוצה לו. בקרב 22 המשתתפים נכללו 8 אבות ו-14 אימהות; 19 מקיבוצים או מושבים, 1 ממועצה מקומית, 2 מעיר (קריית שמונה). נכון למועד קיום סבב הראיונות השני 5 חזרו לבתיהם, 11 דיווחו על כוונת חזרה בקרוב, ו-6 שיתפו שכנראה לא יחזרו. חשוב להדגיש כי בסבב השני נעשתה פנייה ל-30 מתוך 50 המרואיינים בסבב הראשון, ו-8 ביקשו שלא להתראיין פעם נוספת, 6 מהם מקריית שמונה ו-2 ממושבים. כל הראיונות נותחו במלואם. הבחירה בשלושת המרואיינים המוצגים במחקר זה (לתיאור המלא ראו טבלה מס' 1) נועדה לייצג את שלושת המצבים הקשורים לחזרה, והיא אקראית מתוך המיון שנעשה לגבי מצבים אלה. פרט לכך נעשה ניסיון להציג צורות יישוב שונות ופרקי זמן שונים של מגורים טרם העקירה. בהתבסס על עקרונות המחקר האיכותני, כל מקרה הוא עולם שלם שמייצג את עצמו. עם זאת, הסיפורים שסיפרו מייצגים גם מרואיינים אחרים, ויכולים לייצג גם מרואיינים שעברו אותה חוויה. ההכללה היא נטורליסטית, ויש למקם אותה באופן כזה.

גיוס המשתתפים בוצע לאחר קבלת אישור מוועדת האתיקה. הפנייה להשתתפות נעשתה באמצעות מודעה שפורסמה ברשתות החברתיות, ודרך קבוצות קשר במרכזי הפינוי.

טבלה מס' 1. המרואיינים במחקר

מקרה	שם בדוי	מגדר	גיל	עיסוק	מס' ילדים וגיליהם	מגורים לפני העקירה	משך זמן	מגורים לאחר העקירה
ראשון	נתן	גבר	53	חקלאי	3 (15), 17 (20)	קיבוץ	נולד וחי כל השנים בקיבוץ	3 חודשים במלון ובהמשך בדירה בצפון הארץ
שני	אמנון	גבר	42	מהנדס	2 (8), (11)	מועצה מקומית	12 שנים	6 חודשים בכפר נופש בכנרת, ובהמשך בדירה שכורה בתל אביב
שלישי	ליטל	אישה	38	מורה	3 (8), (12), (15)	קריית שמונה	15 שנים	8 חודשים בשני מלונות, ובהמשך בחזרה לדירה שכורה במרכז

כלי המחקר

הראיונות בסבב הראשון כללו שאלות על מגורים ביישוב סמוך גדר או צמוד גדר טרום המלחמה, תחושות לגבי המתקפה בדרום, תהליך הפינוי עצמו וחשיבה עתידית על הגירה פנימית. השאלות בסבב השני התמקדו בתקופת הפינוי בשנה שחלפה מאז הריאיון בסבב הראשון, בדגש על שאלות שעוסקות במשמעות הבית ובחשיבה על הגירה פנימית, ובתהליך קבלת החלטות לגביה. בשלב הראשון התקיימו 13 מהראיונות פנים אל פנים. שאר הראיונות בשלב הראשון וכן בשלב השני התקיימו בזום. הראיונות נמשכו שעה עד שעתיים, ותומללו במלואם.

ניתוח נתונים

הניתוח התמטי כלל חלוקה קטגוריאלית של חיבור בין שני צירים – ציר הזמן וציר המקום. לפיכך, כל אחד משלושת הנרטיבים שנמצאו מאופיין במשמעות שונה שניתנה ליחס בין הזמן למקום. כדי להמחיש באופן מעמיק את החוויות של המרואיינים ומתוך רצון לתת את המרחב ואת הבמה לשתי נקודות הזמן, נבחרו מתוך כלל המרואיינים שלושה סיפורים שמתוארים בהרחבה. ניתוח תמטי מקובל במחקרים פנומנולוגיים, וספרות מתודולוגית מבססת את החיבור בין ניתוח תמטי לניתוח נרטיבי (Braun & Clarke, 2022).

אתיקה

היבטים אתיים נלקחו בחשבון לאורך כל המחקר. אישור ועדת אתיקה מוסדית התקבל בפעם הראשונה בתחילת המחקר, ופעם נוספת לאחר שהוחלט על הרחבתו. שמות של משתתפות ומשתתפי המחקר וכן מקומות המגורים הושמטו, ופרטים נוספים שונו מעט כדי למנוע אפשרות לזיהוי מרואיינים מתוך מרחב פריפריאלי שהוא מצומצם במהותו. בכל אחד מהשלבים קיבלו המרואיינים שובר שי צנוע כתמורה להשתתפותם במחקר.

ממצאים

מהניתוח עלו שלושה נרטיבים מרכזיים, שבאמצעות שתי נקודות הזמן מדגימים הצטלבויות נבדלות של זמן ושל מקום, באופן שמוביל לתודעת מקום שונה בכל אחד מהנרטיבים. ההבחנות בין הנרטיבים אינן נעוצות בהחלטה אם לחזור או לא לחזור, אלא במשמעות הזמן הממושך של העקירה, לצד משמעות המקום לאורך זמן זה. בפרט ניתן דגש למשמעויות שמיוחסות למרחבי מקום שונים. כך, ה"בית" נחשב חוויה שהיא אינטימית יותר, ואילו "קהילה" מתייחסת ליחסים בין אנשים למוסדות, והמרחב או הפריפריה נחשבים מבנה כלכלי ופוליטי. כך אפשר ללמוד כיצד ההורים העקורים נעים בשני צירים מקבילים שעשויים להיות סטטיים או דינמיים, בהתאם לתהליכים שהם חווים כתושבי הפריפריה הצפונית, כהורים לילדים וכעקורים.

הנרטיב הראשון: "הזמן הגביר את הגעגוע לבית"

נרטיב זה מדגים את הזמן כמחזק את יציבות משמעותו של הבית שפונה, ונכללים בו תיאורים של תחושת השתייכות כמרכזית יותר בהשוואה לתחושת הביטחון. באמצעות הסיפור של נתן יומחש נרטיב זה. נתן בן 53, נשוי ואב לשלושה ילדים, אחד בן 20 ושניים בתיכון, בכיתות ט ו"א בעת הריאיון הראשון. הוא נולד, גדל והתחנך בקיבוץ צמוד לגבול הצפוני של ישראל. נתן פונה תחילה למלון למשך שלושה חודשים, ואחר כך לדירה בצפון הארץ, באזור שאינו מפונה. עם סיום הפינוי חזר עם משפחתו ליישוב שבו התגורר לפני המלחמה. בריאיון שנערך בסבב הראשון, תיאר מתן את הבית שבו גר מבחינת תחושת ביטחון קודם לשבעה באוקטובר:

כן, אני... לי תמיד הייתה אולי אמונה טיפשית שאנחנו חיים בביטחון. גם אמונה מאוד בסיסית בזה שאנחנו מספיק חזקים והצבא שלנו יודע מה הוא עושה. אני בכיתת כוננות ותמיד ידעתי שאנחנו מוכנים ושאנחנו נהדרים ושאנחנו מאוד חזקים. כל התפיסה הזאתי שאולי קצת נסדקה ב-7.10, אבל עד אז... והיו לנו דיבורים על זה בינינו, ביני לבין אשתי, שהיא אמרה מסוכן פה ומנהרות וכל מיני דברים, ואני אמרתי: 'אנחנו יודעים מה לעשות, הכול בסדר. אנחנו חזקים וגיבורים'.

לסיום, כבר בסבב הראיונות הראשון באו לידי ביטוי באופן ברור הגעגועים למקום המגורים והרצון לחזור אליו, באופן מפוקח יותר:

אני רוצה שנחזור הביתה, אני רוצה ש... אני מתגעגע לבית הפיזי, אני מתגעגע לקהילתיות של הבית, אני מתגעגע ל... פיזית להיות שם, אבל בעיקר, זאת אומרת מה שיגרום לזה להיות זה שתהיה תחושת ביטחון. כי ב-6.10 אני הרגשתי שאנחנו חיים במקום הכי בטוח בעולם. באמת, אמרתי... בנוסף לזה שאנחנו, שקט פה ורגוע פה ואיזה יופי הנוף שיש לנו ואיזה יופי הצמחייה שיש לנו ואיזה יופי הגינה שלנו, אז גם הצבא שומר עלינו. יש פה מלא צבא והוא יודע מה הוא עושה. ואנחנו כיתת כוננות חזקה וגיבורה. והיום אני לא בטוח ש... שוב, לי אין בעיה עכשיו לחזור לישון בקיבוץ. למשפחה ולמי ש... המחשבה שמחר יכולים לצוץ לנו מתחת לגינה פתאום להגיע אלינו הביתה ולחטוף אותנו, או להרוג אותנו, לא... תחושה לא משהו.

בדבריו של נתן אפשר לראות את החיבור האינטימי למשמעות הבית והקהילה, ואת תחושת ההשתייכות אליהם. בסבב הראיונות השני, מנקודת מבט של זמן ושל ניסיון

מגורים במקום שאינו הבית המקורי, נתן משתף בכך שהצליח להתמודד עם המעבר הפיזי ועם המגורים במקום אחר, שהוא אינו מגדירו כבית שלו:

קודם כול, לא חשבתי אף פעם שאני אגור בבית אחר מהבית שלי. אנחנו בערך 20 שנה, את יודעת, אני נולדתי בקיבוץ, והסתובבנו פה ושם, ובערך 20 שנה, לפני 20 שנה הגענו לקיבוץ, גרנו בדירה שכורה ואז בנינו את הבית, ו... לא שכתבתי על זה שירים או משהו, אבל היה לי די כאילו, הברירת מחדל הייתה שזה הבית האחרון שאני גר בו. ופתאום גיליתי שאפשר לגור גם בבית אחר, וזה לא קשה לי, זה לא היה לי קשה, אני עוד היום לפעמים מתעורר וחושב שאני, כאילו, שהחתולה מגרדת את הדלת בדירה בקיבוץ שגרנו אחרי המלון. זה כאילו, היה לי מאוד קל לעבור ולדלג בין הבתים ולהרגיש שייכות לשניהם, גם ברמה הפיזית וגם ברמה המנטלית. זאת אומרת, הרגשתי שהבית שלי בתקופת הפינוי הוא בית, הוא לא, זה לא, לא יודע, מאהל שבאתי אליו. זה היה בית לכל דבר, עם כל מה ש... נכון, פחות הקפדנו שם על ניקיון וסדר.

לצד היכולת להתגבר על המגורים במקום אחר, נתן מציין גם את השחרור שחש בעקבות המעבר הזמני. עם זאת, גם לצד היכולת להתגבר על אתגר העקירה שניצב בפניו, הוא מדגיש כי התחושה הפנימית של חוסר יכולת לגור באופן קבוע במקום אחר רק התעצמה:

עוד דבר שאולי אני מתייחס לזה, זה משהו שהוא יותר פנימי שלי... תמיד היה לנו איזה, לאשתי ולי, איזשהו ככה ניגוד עניינים, זאת אומרת, היא לא... היא כאילו ויתרה בזה שהיא באה לגור איתי פה, בקיבוץ. והיא חווה אותי שאני מאוד מאוד, שכאילו הקיבוץ זה מאוד מאוד הזהות שלי ואני לא רואה את עצמי בשום מקום אחר. ואני חושב שמהו בי הייתה לו הזדמנות בתקופה הזאת לשחרר את הקיבעון הזה. זה איזשהו קיבעון שמצד אחד, את יודעת, זה חלק מהזהות שלי. שואלים אותי אם אני צריך להגדיר את עצמי במשפט אחד, בכמה מילים, אז אני מתאר לעצמי שהשייכות שלי לקיבוץ היא תהיה בתוך זה, בתוך ההגדרה של מי אני. ויש לי שכן, מהקיבוץ, הוא אמר לי, 'אני בינתיים לא חוזר, אני משחרר'. עכשיו, הוא יחזור, אני יודע שהוא יחזור, זה ייקח לו עוד חודש, חודשיים, שלושה, אבל הוא יחזור. אבל אני לא אומר דבר כזה. כאילו, מבחינתי זה... אני כמו איזה איכר, איכר הררי נבער שמחובר לאדמה יותר מאשר לכל דבר אחר. הבית שלי זה הנוף שלי... באמת, אני יודע שזה נשמע עם המון פאתוס, אבל אני רואה אותנו אור לגויים.

אפשר לראות כי לצד תחושות השייכות לבית ולקהילה, נתן מדגיש פחות את המרחב הפריפריאלי הכללי, בעיקר את החולשות שבו. זיקתו לבית ולקהילה מתבטאת במעין "בועה" שמדגישה את איכות חייו דרך ההשתייכות לקיבוץ כיישוב קהילתי. עוד אפשר ללמוד מדבריו של נתן כי הזמן שימש מניע מרכזי ברצון לחזור. כך, ככל שחלף הזמן כך התעצם הרצון לחזור.

הנרטיב השני: "זה יכול עדיין להיות הבית שלי אבל אני לא חייב לגור שם", או "קודם כול נחזור הביתה ואחר כך נחליט"

נרטיב זה מדגים את תחושת המקום כבית, אשר נשמרת באופן רעיוני ומופשט שאינו מחייב מגורים במקום. כך מוצגת התייחסות למגורים בבית שפונה כתקופת ניסיון והתבוננות, תוך כדי שימוש בזמן כאמצעי לבסס החלטה בנוגע למגורים עתידיים. נרטיב זה יומחש באמצעות הסיפור של אמנון, בן 42, שהגיע לגליל העליון לפני 12 שנים וגר ביישוב צמוד לגדר הגבול. הוא נשוי, יש לו שני ילדים, אחד בכיתה ג' ואחד בכיתה ו'. הוא פונה לכפר נופש באזור הכנרת, ובהמשך עבר לתל אביב לדירה שכורה. בזמן קיום הריאיון השני הוא עדיין חי בדירה בתל אביב. בסבב הראיונות הראשון תיאר אמנון את התחושה ביחידת אירוח זמנית:

האמת שזה קצת מוזר לי, כי לא רע לי [צוחק]. לא רע לי. אני לא מתגעגע מאוד לבית. לא חסר לי כאילו. אבל אני חושב שזה קשור גם למקום שבאמת אני במין תלישות כזאת. מצד אחד יש בה משהו מרגיע. אבל כאילו מההתחלה ישר עלו לי השאלות של כאילו, וואלה, מעניין, מה זה בית בשבילי? אם אני לא כזה מרגיש, לא יודע, מנותק או סובל או מת לחזור לבית הפיזי או למרחב הפיזי. זה יכול עדיין להיות הבית שלי אבל אני לא חייב לגור שם. אני גם וואלה לא מרגיש נורא נורא קשה בצפיפות בבית. כאילו, אני יודע להגיד את זה יותר ממה שאני חש את זה. והיום-יום תכלס הוא אחלה [צוחק]. באמת, אני פה על המים, יפה פה. אני כל יום יוצא לרכוב על האופניים עם הכלבה. אנחנו פה גרים אחד ליד השני כל החבר'ה. אנחנו כאילו כל ערב יושבים. הצריכת גנ'ה ואלכוהול עלתה מאוד [צוחק], זה אני יכול להגיד. למרות שעכשיו אני כבר ארבעה ימים בניקוי אביב, בא לי למות [צוחקים].

בסבב הראיונות השני כבר היה אמנון ממוקם בדירה בתל אביב שאינה יחידת אירוח, ועל אף שאינו רואה בה את מקום מגוריו הקבוע, המגורים בתל אביב הגבירו את תפיסת הבית כסימבולית ולא בהכרח כמקום שצריך לחזור אליו:

בהתחלה היו לי קצת תחושות לא בטוחות שם [במלון שאליו נעשה הפינוי], כי זה, אין שמה ממ"ד או חדר מוגן. אני זוכר שכל הזמן הייתי יושב בכנרת, מצד אחד זה היה פסטורלי ויפה, מצד שני הייתי מסתכל צפונה, רואה את השריפות על הרכסים ו... אבל כאילו היה שם... מצד אחד לא נוח, ובאמת, כאילו, זה או היה להיות במיטה, ואחרי שהשכבנו את הילדים, בעצם לא היה מקום להיות בו. ואז זה או שהיינו בחדר שלנו, שזה רק המיטה, וזה מבאס, או לשבת בחוץ, שזה גם לא תמיד התאים. אז כזה הרבה מהערבים אני הייתי בחוץ, ואשתי הייתה בפנים. ומה שעוד מאוד אפיין, זה באמת שהילדים כל הזמן הסתובבו, כל הזמן היו עם חברים. כאילו, היה קשה לכנס אפילו ארוחת הערב משותפת, זה... ומצד שני, כן היה ניס כזה להיות במרחב גיאוגרפי אחר ו... כאילו, מצאתי שם מקום לנגן בו עם חבר'ה, ולרכוב על אופניים ולראות סרטים. ותל אביב זאת תל אביב. זאת אומרת, ברור לי שזה לא מקום שאני רוצה להיות בו לעד, אבל כאילו חייתי פה כבר שש שנים ו... אז אני מכיר את העיר טוב, וסך הכול מרגיש בה סוג של בבית. כן, זה לעבור לשכונה חדשה, ובאמת אין לי פה, כבר כל החברים שלנו עברו מתל אביב. אז זה כזה הרגיש תלוש. היו לי ערבים ש... וואלה, בערב ממש הרגשתי, היה חסר לי, אין לי מי לשבת, אין לי מי לשתות בירה, אין את מי לשתף ביום.

הספקות באים לידי ביטוי במגוון היבטים:

כן. זה התפרק לכל מיני גורמים שכרגע גם הם לא מחוברים לי ביחד. כאילו, שאלתי את עצמי, אוקיי, מה מחבר אותי לבית? אז הגעתי לשמה, שוב, במקרה, כי פגשתי את אשתי. שכשפגשתי אותה היא גם לא גרה שם, הם פשוט חיזרו אחרינו לבוא, והלכנו. כאילו, זה באמת הדבר הראשון שאני מאוד מחובר אליו ביישוב, זה הטבע. והשקט, והירוק, והגליל. והדבר השני הכי משמעותי, שאותו אני נגיד חווה עכשיו, זה באמת החבר'ה. כאילו, וואלה, יש לי שם חבר'ה. שזה המון. כאילו, רוב החברים שלי לא גרים ליד חבר'ה. וכאילו, סביב הקהילה אז באמת שם יש לי הרבה סימני שאלה, כי כאילו כל הזמן מאוד הייתי בראש של וואו, באמת, בבית יש קהילה מיוחדת, והיא קהילה חזקה, ו... שזה עדיין נכון. אבל גם יש לה הרבה דפוקות לקהילה הזאת, גם אינדיבידואליים

ספציפיים וגם כמערכת. היא לא הדבר הכי מדויק לי. וואלה, כשהיינו.. היינו בסופ"ש האחרון אז הבית פיזית הרגיש לי נורא קטן. הוא היה נורא ג'יפה, כאילו, הוא לא הרגיש ביתי בשום צורה. אמרתי לעצמי, וואו, איזה קטע, זה? [צוחק] זה היה הבית שלי עכשיו כמה שנים? כאילו, זה היה להיות במקום שהוציאו לו את הנשמה קצת. וגם ביישוב, כאילו, וואו, האנשים שפגשתי זה אלה שנשארו רוב, כל הזמן ביישוב, הם היו מאוד לאים. מאוד עייפים. זה עייפות מנטלית, וזה ייאוש, וזה תסכול. וזה, כשאני שואל את עצמי האם ספציפית חשוב לי לחזור לבית ולהקים מחדש ו... להקים מחדש את הקהילה? לאו דווקא. כאילו, אני לא מרגיש קשור אליה בעבותות כאלה. החוזה שלנו נגמר במאי, אז נצטרך למצוא איזה סאבלט לחודשיים או משהו, אבל אין מה לעשות. ואחרי זה נחזור הביתה, נראה לי. כאילו, אני מרגיש שגם אם נעזוב את הבית, אנחנו קודם נחזור אליו.

תחושת ההשתייכות של אמנון לבית ולקהילה פחותה בעוצמתה בהשוואה לזו של נתן. לצד זה, כמו נתן, גם עבור אמנון המרחב של הפריפריה אינו מהווה שיקול משמעותי. ההתייחסות של אמנון תכליתית יותר ורגשית פחות. הקהילה מעוררת תובנות שאינן חד-משמעיות, והן ממקמות את המרחב הכפרי ואת הרצון לחזור אליו באופן אמביוולנטי. מלבד זאת, במקרה של אמנון, הזמן מהווה גורם מעכב ברצון לחזור. התמשכות הזמן הובילה לחשיפה לסגנונות מגורים אחרים, והיכולת לחיות זמן ממושך מחוץ לבית החלישה את הרצון לחזור.

הנרטיב השלישי: "לא נחזור לא בגלל ביטחון אלא בגלל מערכות חינוך"

נרטיב זה מתאר את הזמן כמבסס את האחיזה בבית חדש כחלופה לבית שפונה, והמיקוד מושם על מחירים של מרחק ובידוד. נרטיב זה יודגם באמצעות הסיפור של ליטל, בת 38, שנולדה וגדלה במרכז הארץ, והגיעה לקריית שמונה לפני 15 שנים. ליטל נשואה, אם לשלושה ילדים בני 8-15. היא פונתה למלון, ובמהלך הפינוי חזרה לגור באזור המרכז ונשארה בו.

ליטל התראיינה בסבב הראשון, ותיארה את המועקה שחשה במלון שאליו פונתה, ואת הצורך למצוא בית שאינו יחידת אירוח עבור משפחתה. כבר בסבב הראיונות הראשון היו רמזים לכך שמציאת הבית תוביל לכך שיהיה זה בית קבע, וכי לא היא ומשפחתה יחזרו לבית שממנו נעקרו:

כל פעם שאני מדברת על המלון אני ממש עושה את התנועות האלה. זה התחיל לחנוק אותי, ממש לחנוק אותי. ממש התחלתי להרגיש בחילה ועצבות. כל פעם שהיינו יוצאים מהמלון נגיד לסופ"ש או חברים ואז הייתי חוזרת, כאילו הייתי אומרת במקום לחזור הביתה אני חוזרת למלון. איחוחחחח נורא קשה. זה אישי מאוד... אנשים גם נורא מבולבלים. נגיד דיברתי השבוע עם איזה חברה, נורא מבולבלת. כאילו, היא ראתה את עצמה עם בית וחיים שלמים, פתאום היא כבר... היא מתחילת המלחמה כבר גרה באזור השרון, ליד אימא שלה. היא אומרת, 'וואי, אני... לא חשבתי שאפשר לחיות בשקט'. הדברים האלה לא עוברים ליד. בקהילה שלי אני שונה, כי לא נולדתי וגדלתי שם. אני שומעת את ההתלהבות והביטחון במקום, שעבורי הוא בעצם סוג של מלכודת. כן, זה היה חלום, ובעלי אני השתלבנו ועבדנו, והילדים גם אהבו פה את השקט. חשבנו אולי לבנות בית באחת ההרחבות, או בשכונה החדשה פה. אבל זה כאילו במציאות חיים אחרת. בכלל לא בגלל חיים נוכחי. אני מרגישה שהאחיזה שלי באנשים הולכת אחורה לילדות ולהתבגרות ולא לשנים האחרונות שהייתי בצפון. גם פתאום הרבה שאלות על איך הילדים יגדלו, ומה אני עושה למענם.

בדבריה של ליטל מתמזגים הבית, הקהילה והמרחב הפריפריאלי, באופן שמעצב את הבחירה מתוך הדגשת המרחב. בסבב השני תיארה ליטל את ההחלטה שלא לחזור במונחים אחרים מאלה ששאלנו אותה לגביהם, כשהיא מדגישה אפשרויות חשובות עבור הילדים יותר מאשר תחושת ביטחון:

הייתי חייבת בסיס כל הזמן. לא מצאתי את עצמי. הרגשתי שהתלישות הזו לא עושה טוב לי, לילדים, למי שאנחנו כמשפחה. היום שמצאנו בית ממש, היה היום שחרץ את גורל הבית הקודם שלנו. כשכולם היו מרוצים במלונות, אני לא. בנינו מציאות חיים אחרת. זה דווקא לא העניין של הביטחון, למרות שאני תמיד חששתי, ואני פסימית. אלא זה העניין של הילדים. אם זה במונחים של כן או לא אז לא נחזור לא בגלל ביטחון אלא בגלל מערכות חינוך. לתת להם משהו יציב. אבל השאלה ששואלים אותי כבר שנה וחצי תחזרי או לא תחזרי היא לא הוגנת. זה לא מצב של זה או זה. אתה בוחר איפה לחיות מכל מיני שיקולים. גם הבית הקודם זה לא מקום שנולדתי בו, אלא שיפצתי אותו. שאף אחד לא ייכנס לנעליים של מישהו שאיבד בית או אחיזה. האסון לא קרה אצלנו אולי, אבל זו כן רעידת אדמה. אני גם לא מרגישה ש'לא חזרתי'. לחזור לאן? אני כבר יותר משנה בונה חיים אחרים. הילדים נחשפים לדברים אחרים. השתלבנו במקום אחר שאנחנו חלק ממנו. אם תראי את מה שאמרתי אז לפני שנה

זה אותו דבר. המלון לא היה המקום שלי, וגם מעברים לא עושים לי טוב. במצב הנתון הייתי צריכה. היינו צריכים בעצם להחליט. אני שמחה שהוא [בן הזוג] נתן לי את המרחב הזה כי הוא הבין את המצוקה שלי יותר משלו. האנרגיות שלי בתוך המקום הזה של לתת תחושת קבע, של להסתכל מה טוב פה בחינוך ובאפשרויות, ולהבין שזה הבית. שזה גם עניין של החלטה מה זה הבית. אם זה קירות אנשים נוף משכנתא [צוחקת] או זה החלטה של בן אדם. אז אנחנו לא לא חוזרים, אלא בוחרים מה שנכון לנו בנקודת הזמן הזו.

בנוגע למרחב הפריפריאלי באופן כללי, ענתה ליטל:

העובדה היא שעברנו לפה מהמרכז והיינו מוכנים לחיות כאן כל חיינו. אבל זו פריפריה, זה... זה כאילו חור. אני גדלתי בעיר, אבל זה כאילו עיר אחורה בזמן. הכול שם נסגר... אין את היתרונות שיש בעיר. הכול שם נסגר מאוד מוקדם, הניקיון ברחובות, בגני משחקים היה נורא ואיום. לא אהבתי את העיר אבל אהבתי את הצפון, כי קודם כול העניין של פתאום הרגשתי שהכול נרגע. אין את הטרור הזה ואת הלחץ הזה שיש במרכז, של לרוץ ולהספיק ולהגיע וכל מקום זה מלא זמן נסיעה, והעבודה זה שעה וחצי נסיעה ו... כאילו, אין את הדבר הזה. וגם האנשים הרבה יותר נעימים.

הצורך בהשתייכות ותחושת הקהילה אצל ליטל אינם "מפצים" על חיים בפריפריה. חיים אלה אינם מהווים מסגרת איתנה מספיק כדי להתמודד איתם או לשלם תמורתם סוג של מחיר, על כל המשתמע מכך, כפי שתופסת זאת ליטל. כמו נתן, משכו הארוך של הזמן היה גורם מניע, אך להבדיל מנתן, הוא חיזק את ההחלטה שלא לחזור. בסבב הראיונות הראשון הושם הדגש על החלום לגור בגליל ועל הזיכרונות מחיים אלה, ואילו בסבב השני, המרחק מהבית הציף ספקות שהתגברו, והובילו לויתור על חלום זה.

הנרטיבים השונים מאפשרים יצירת טיפולוגיה לגבי עקירה פנימית, אשר ממוסגרת דרך ממד הזמן ודרך ממד היחסים עם המקום, תוך כדי פירוקו לבית, קהילה ומרחב פריפריאלי. כך אפשר לראות שהזמן פעל באופן שונה עבור המרוויינים, שבמהלכו ביססו תודעת מקום מובחנת. מלבד זאת, עולות תובנות שונות בנוגע למקום, באמצעות מתן דגש שונה למהות של בית לעומת קהילה או מרחב פריפריאלי.

דיון

במחקר שלפנינו התמקדתי במשמעויות שמייחסים הורים עקורים מהגליל העליון המזרחי לבית ולמקום בתהליך הפינני במלחמת "חרבות ברזל". באמצעות נרטיבים של שלושה מהמרוויינים דנתי בשני היבטים מרכזיים: מעגלי הבית או המקום, אשר כוללים את בית המגורים, את הקהילה שהיא היישוב ואת המרחב הפריפריאלי, וכן המתח בין תהליך כפוי לתהליך רצוני בכל הקשור למעברים ולהחלטות על הבית, מתח שנבנה מנקודת מבט של זמן.

מעגלי הבית או המקום קיבלו התייחסויות שונות בשני סבבי הראיונות. בסבב הראשון היה המיקוד בעקירה מבית המגורים, ואילו בסבב השני התרחבה אצל שניים מהמרוויינים ההתייחסות מן הבית הפרטי אל המקום, שכולל את היישוב, הקהילה והמרחב הפריפריאלי. הגם שהגעגועים לקהילה בהיבטי החברתיים והתרבותיים חזקים מאוד, ההתייחסות השלילית ליישובים עצמם ולמרחב התגברה משמעותית (לשכה מרכזית לסטטיסטיקה, 2019; גרינשטיין, 2025; Rebhun & Brown, 2015).

ההבחנה בין דגש על קהילה ואנשים ובין דגש על מרחב פיזי טריטוריאלי עולה בקנה אחד עם הגישות לתיאור תודעת מקום בסביבות כפריות, שנשענת על הבניית המקום דרך חיי היום-יום של האנשים שחיים בו (Agnew, 1987; Reid et al., 2010). אצל נתן, למשל, יש מודעות לחסרונות הסביבה, אך הוא מדגיש את הצורך בחיזוק המקום ואת הגעגועים למעגלי המקום השונים. אמנון היה מסויג יותר. החזרה הביתה אינה בלתי מותנית, וגם הבית הפרטי והמרחב הכללי לא בהכרח יוכלו לספק מענה ראוי בעקבות הזמן שעבר והתובנות שהתגבשו במהלכו. חשוב לציין כי תודעת מקום עשויה להיות תוצר של המקום שבו נולד וגדל הפרט. כך למשל, נתן הוא בן המקום, להבדיל מאמנון וליטל. עם זאת, במחקר שנערך טרם המלחמה בנוגע לזהות פריפריאלית בקרב מי שנולדו והתחנכו בגליל העליון באה לידי ביטוי באופן בולט הדואליות של מגורים במרחב הפריפריאלי (Grinshtain, 2023). דואליות זו באה לידי ביטוי באיכות החיים הגבוהה בפריפריה, כפי שתפסו אותה משתתפי המחקר שנולדו וגדלו בה, לצד ויתורים או פשרות שהם נאלצים לעשות בגין ריחוק, בידוד וכן שירותי חינוך, בריאות ותחבורה ברמה נמוכה מזו הנהוגה במרכז. במחקר זה עלו פחות ספקות הקשורים בביטחון. עם זאת, מציאות המלחמה והעקירה הציבו את המרכיב הביטחוני כשיקול מרכזי, אך לא היחיד. החשיפה למרחבים אחרים ולאפשרויות אחרות חיזקה אצל שניים מהמרוויינים את הדואליות שנמצאה במחקר הקודם. נוסף על כך, מחקרים בעולם מצביעים על התדמית של סביבות כפריות

שמאמצים מי שחיים מחוץ לסביבות אלה (Halfacree, 2006; Brown & Schafft, 2019; Lefebvre, 2022). היציאה של העקורים ממרחב זה אפשרה התבוננות על המרחב מבחוץ, מנקודת מבט שונה. הדבר בולט אצל ליטל, שקיבלה החלטה שלא לחזור, אשר נשענת על התבוננות לאחור על החיים שהיו לה, ועל מבט קדימה – מה שעשוי להתאים לה, בפרט טובת ילדיה. מצב של עקירה מאופיין בקרב הורים בתחושות של ניתוק והיעדר בחירה חופשית, לצד דאגה מתמדת לרווחת ילדיהם ולבריאותם הנפשית (Javanbakht et al., 2021). במחקר זה אפשר לראות בהורים שחקנים מרחביים שנדרשים לשקול לאורך זמן את טובת ילדיהם לפני טובתם שלהם, בעיקר כשמדובר במסגרות חינוכיות מתאימות. כלומר, בתוך הנסיבות הכפויות המתמשכות, הציגו המרואיינים שיקולים אשר להגירה פנימית מרצון, התלויה בגורמים שונים (Uehling, 2021). כך, ההגירה הפנימית יכולה להוות הזדמנות לשינוי ולצמיחה עבור ילדים, ומנגד, חסם שהופך בחירה זו למאולצת. דינמיקה זו קשורה גם בגיל הילדים ובמסגרות החינוכיות הנדרשות עבורם (גרינשטיין, 2025א). במצב הייחודי של בחירה חופשית יחסית של מקום מגורים בתוך המדינה אפשר לראות תהליך שבו אנשים מנסים לאזן בין מקום מגוריהם הקודם למקום מגוריהם החדש (Hos, 2016). תרחיש ייחודי זה, הנובע מהעקירה מהבית הממוקם בפריפריה, מציב בפני ההורים המרואיינים במחקר זה הזדמנות או אתגר לבחון מחדש את מקום מגורי הקבע שלהם בפריפריה. החשיפה לאפשרויות חדשות, לצד הפחד מהלא נודע במגורי הקבע, מגבירים את תפיסת חולשות הפריפריה, ומצמצמים חשיבה חיובית לגבי המרחב. וכך, גורמים שהשפיעו בעבר על בחירת מקום המגורים נתפסים כיום כרלוונטיים פחות ומפנים את מקומם לשיקולים המדגישים את הרצון להזדמנויות רבות יותר בסביבה פחות מרוחקת ומבודדת (Ovenden-Hope & Passy, 2020).

מייקל קורבט, בספרו *Learning to Leave* (ללמוד לעזוב), מתאר תהליכי הגירה בקנדה מסביבות מרוחקות לאזורי מרכז, ומדגיש את הצורך של בתי ספר לאמץ את מי שנאבקים להישאר בסביבות מרוחקות מאתגרות, ולהיענות לצורכיהם (Corbett, 2020). בהתייחסותו למושג הון ניידות (Mobility Capital) הוא מתאר את הערך האפשרי של עזיבת סביבות אלה ככרטיס כניסה לעולם האמיתי. במאבק שהוא מתאר אפשר לראות קווי דימיון למצב שאליו נקלעו העקורים, כמובן ללא הדגש על העקירה הפנימית. הצורך של העקורים בהשגת שליטה מחדש על חייהם ובבחירה חופשית נשען גם על הרצון לקבל יותר הזדמנויות. כפי שכתב גידנס: "מעטים בלבד בכל מקום בעולם יכולים עוד להתעלם מהעובדה שהפעילויות המקומיות שלהם מושפעות, ואף נקבעות במידה מסוימת, על-ידי אירועים או גורמים מרוחקים" (Giddens, 1996, 9). המתח שבין עקירה להגירה מביא

לחשיבה מחודשת בנוגע למקום המגורים, ובחלק מן המקרים המרחב הפריפריאלי, על חולשותיו וחסרונותיו מקבל משקל גבוה יותר בהחלטה על פני חוזקות ויתרונות מקום המגורים.

סיכום ותובנות

הפריפריה, כמרחב גיאוגרפי, חברתי ותרבותי, נושאת עימה מטענים שונים הן בקרב מי שחיים בה הן בקרב מי שמייחסים לה תדמית המשלבת היבטים חיוביים לצד שליליים, אף שאינם חיים בה. מורכבות זו עמדה למבחן חסר תקדים בעקבות אירועי שבעה באוקטובר, בדומה למורכבות המאפיינת את החברה הישראלית כולה בהתמודדות עם משבר שטרם ניתן להכיל את מכלול משמעויותיו. בבחינה ממוקדת של קבוצת ההורים העקורים מהגליל העליון המזרחי עולה כי בתקופה זו הם נעו על פני שני צירים מרכזיים: ציר הזמן וציר המקום. תנודות אלו נשענו, ועדיין נשענות, על התערערות עמוקה של אבני יסוד, כגון תחושת ביטחון ותחושת השתייכות.

ההצטלבות של צירים אלה התאפיינה בתהליכי קבלת החלטות לגבי מקום מגורים, שנעו בין עקירה כפויה לבחירה רצונית היכן לגור, וכן בהתפתחות תודעתית לגבי מהו הבית, ואם וכיצד בונים אותו מחדש, באופן פיזי ובאופן סימבולי. ההתבוננות בנקודת הזמן השנייה, בחלוף למעלה משנה ממועד העקירה, מצביעה על הניסיון להשתחרר מהמצב הכפוי ולנקוט תהליך של רצון ושל בחירה חופשית יותר, וזאת עדיין בכפוף למצב ביטחוני שמשתנה באופן תדיר. הדיכוטומיה של שאלת החזרה הביתה – כן או לא – אינה אפשרית כבסיס להבנת מצב מורכב ורב־אפשרויות. העקירה הפתאומית, בעיקר עבור מי שלא היו להם כל כוונות מעבר לפני כן, אפשרה או הציבה נקודת מבט השוואתית ולעומתית לחיים במקום אחר שאינו הפריפריה, תוך שימת דגש על מציאויות חיים אחרות שעשויות להיות אפשריות עבורם בעתיד.

תרומה תיאורטית מרכזית במחקר זה היא ההתבוננות על **הזמן כשחקן** במצב משבר קיצוני. ככל שהתמשכה השהייה מחוץ לבית, כך שימש הזמן תפקיד משמעותי בעיבוד זיכרונות מ"החיים הקודמים" (געגוע ואחיזה בעבר לעומת השלמה עם פְּרָדה וניתוק), ארגון מחדש של החיים בהווה (מה הופך למרכזי? גודל הבית, האנשים שחיים איתם, סדרי עדיפויות של ההורים ושל הילדים), וניסיון לגבש החלטות לגבי המשך, כשהדגש

מושם על תפיסת עתיד כוללת של החיים הרצויים, ואם הבחירה תיחשב פשרה או עוצמה. לצד התפיסה הכוללת יש גם פירוק של מרכיבי המרחב הגיאוגרפי – מהבית כאינטימי למרחב פריפריאלי כלכלי ופוליטי. הזמן כשחקן יכול לשרת גם את נרטיב החזרה הביתה, הן עבור מי שהחליטו לחזור, הן עבור המתלבטים, שעשויים לעבד מחדש את המידע הקשור בסביבה הכפרית שבה חיו (Halfacree, 2006; Longhurst & Schulte, 2024). ברמה היישומית המחקר מסייע להבנת המשמעויות שמיוחסות למקום כבסיס לתוכניות עבודה של שיקום והחייאת המקום כבית, קהילה ומרחב. ברמה המתודולוגית התאפשרה התבוננות בנקודות זמן שונות תוך הצלבה של זמן ומקום. נוכח המאפיינים הנבדלים של מאפייני יישוב, משך זמן מגורים במקום לפני העקירה, האופן שבו התבצעה העקירה – כקהילה שלמה או כבודדים, מגדר, עיסוק וגיל ילדים, נכון להציע מחקר המשך כמותי, שיבחן משתני רקע ואת זיקתם לתחושת ההשתייכות למקום. המלצה עתידית נוספת היא לשוב למרואיינים לסבב שלישי, בנקודת זמן עתידית, כדי לחזק את ההתבוננות לאחור על תהליכים שנדרש זמן רב כדי לעבד אותם, ושיכולים ללמד אותנו על רבדים נוספים של הזמן כשחקן ועל התייחסות למעגלים של בית, קהילה ומרחב פריפריאלי.

רשימת המקורות

- בר-און ממן, שני (2025). "הבית הוא בנפש": הבית בקרב עקורות בעקבות 7.10.23. מרכז אדוה. <https://adva.org/wp-content/uploads/2025/04/bait-nefesh.pdf>
- בר-און ממן, שני, תהילה שרעבי ואתי קונור-אטיאס (2024). יומן משא: מסעם של הפליטים. **בארצם**. מרכז אדוה. <https://adva.org/wp-content/uploads/2024/11/masaFINAL-1.pdf>
- גרינשטיין, יעל (2025א). "מתי נחזור לבית האמיתי שלנו?" כיצד תופסים הורים מפונים מיישובי הגליל העליון את המערכות החינוכיות של ילדיהם במלחמת "חרבות ברזל". **זמן חינוך**, 10, 1–24.
- גרינשטיין, יעל (2025ב). מדיניות חינוכית בפריפריה מנקודת מבטם של מורים, הורים ובוגרים צעירים שגדלו והתחנכו בפריפריה הצפונית בישראל. בתוך אודרי אדירקח ויזהר אופלטקה (עורכים), **מגמות חדשניות במנהל ובמדיניות חינוך**. תל אביב: רסלינג, 277–322.
- וולוך, רומי (2023). **עקורים בארצם: כיצד לסייע לקהילות המפונים?** מרכז טאוב. <https://www.taubcenter.org.il/wp-content/uploads/2023/11/Uprooted-in-their-own-country-2023-HEB.pdf>
- זלצמן, גיל (2023). מטראומה אישית לטראומה לאומית. **הרפואה**, 11, 552–553.

חסין, טליה, רות שטרן-קטרי וורד פורזיקי (2024). **בתי מלון כחלופת מגורים בעת חירום**. מכון ברוקדייל. https://brookdale-web.s3.amazonaws.com/uploads/files/Heb_Report_RR-015-24.pdf

לדר, מיכל, אתי וייסבלאי ותהילה שחר (2025). **היערכות לחזרת תושבי הצפון ליישוביהם לאחר פינויים במסגרת מלחמת חרבות ברזל**. מרכז המחקר והמידע, כנסת ישראל. https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/81f6425b-c2ee-ef11-a856-005056aa1f91/2_81f6425b-c2ee-ef11-a856-005056aa1f91_11_20871.pdf

לשכה מרכזית לסטטיסטיקה (2019). **פערים בין מרכז לפריפריה, 2016–2017** (דו"ח מס' 11). <https://www.cbs.gov.il/he/Statistical/stat178h.pdf>

מור סלע, תמר (2025). **עקורים: מפוני 7 באוקטובר על החיים בלי בית**. תל אביב: הוצאת חמד, ידיעות אחרונות.

תלמיכהן, רות וסבטלנה צ'אצ'אשוילי-בולוטין (2023). **פליטים בארצם (עקורים) בישראל בעקבות מלחמת "חרבות ברזל": תמונת מצב ועקרונות ראשוניים**. המכון להגירה ולשילוב חברתי, רופין. <https://www.ruppin.ac.il/media/nh5ml4vm>

Agnew, John A. (1987). *Place and politics: The geographical mediation of state and society*. Boston: Allen and Unwin.

Braun, Virginia & Victoria Clarke (2022). *Thematic analysis*. Los Angeles: Sage.

Brown, David L. & Kai A. Schafft (2019). *Rural people and communities in the 21st century – Resilience and transformation*. Cambridge, UK, Medford, MA: Polity Press.

Corbett, Michael (2020). *Learning to leave: The irony of schooling in a coastal community*. Ph.D dissertation. Kelowna, BC Canada: University of British Columbia.

Giddens, Anthony (1996). *In defense of sociology: Essays, interpretations and rejoinders*. Cambridge, MA: Polity Press.

Grinshtain, Yael (2023). Dualities of place among rural and urban periphery homegrown adults in Israel. *Rural Sociology* 88, 1218–1241. <https://doi.org/10.1111/ruso.12516>

Grinshtain, Yael (2026). Displaced rural communities in the Israeli Northern periphery during crisis: The interactional community theory as a framework. *Israel Affairs*. <https://doi.org/10.1080/13537121.2026.2636929>

Grinshtain, Yael & Mina Haruv (2025). "We are neither here nor there": Considerations of internal migration within forced displacement among evacuees in Israel's northern periphery. *GeoJournal* 90, 60. <https://doi.org/10.1007/s10708-025-11309-5>

Halfacree, Keith (2006). Rural space: Constructing a three-fold architecture. In Paul Cloke, Terry Marsden, & Patrick Mooney (eds.), *The handbook of rural studies*. London, Thousand Oaks, CA: Sage, 44–62.

Hos, Rabia (2016). Education in emergencies: Case of a community school for Syrian refugees. *European Journal of Educational Research* 5(2), 53–60. <https://doi.org/10.12973/eu-jer.5.2.53>

Javanbakht, Arash, Anaïs Stenson, Nicole Nugent, Alicia Smith, David Rosenberg, & Tanja Jovanovic (2021). Biological and environmental factors affecting risk and resilience among Syrian refugee children. *Journal of Psychiatry and Brain Science* 6, e210003. <https://doi.org/10.20900/jpbs.20210003>

Johnson, Bruke R. & Larry Christensen (2020). *Educational research quantitative qualitative and mixed method approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Lefebvre, Henri (2022). *On the rural: Economy, sociology geography*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Longhurst, Jesse Moon & Ann K. Schulte (2024). Persisting through unprecedented crises. In Simone White, Jayne Downey, & Melyssa Fuqua (eds.) *Sharing leadership stories in rural*. Springer, 209–228.

Lowery, Chrls L. & Andres Villalba (2025). Place-conscious education in remote Misiones, Argentina. In Jerry D. Johnson & Hobart L. Harmon (eds.), *Handbook on rural and remote education*. UK: Elgar, 182–195.

Ovenden-Hope, Tanya & Rowena Passy (2020). Understanding the challenges of teacher recruitment and retention for “educationally isolated” schools in England. In Tanya Ovenden-Hope & Rowena Passy (eds.), *Exploring teacher recruitment and retention*. Routledge, 262–279.

Parton, Chea (2023). *Country teachers in city schools: The challenges of negotiating identity and place*. Dublin: Bloomsbury Publishing.

Rebhun, Uzi & David L. Brown (2015). Patterns and selectivities of urban/rural migration in Israel. *Demographic Research* 33(5), 113–144.

Reid, Jo-Anne, Bill Green, Maxine Cooper, Wendy Hastings, Graeme Lock, & Simone White (2010). Regenerating rural social space? Teacher education for rural – regional sustainability. *Australian Journal of Education* 54(3), 262–276. <https://doi.org/10.1177/000494411005400304>

Segev, Einav, Yael Hochman, Merav Jedwab, & Muriel Balkanyi-Nehora (2025). The implications of wartime evacuation for Israeli families with young children: A social worker's perspective. *Child & Family Social Work*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1111/cfs.13317>

Uehling, Greta Lynn (2021). Three rationalities for making sense of internal displacement in Ukraine, *Migration Studies* 9(3), 1536–1559. <https://doi.org/10.1093/migration/mnaa005>

Welsh, Ruchard O. (2024). Does rural mean not urban? Reconsidering the conceptualization and operationalization of rural school districts. *Urban Education* 60(6). <https://doi.org/10.1177/00420859241227929>

White, Simone & Jayne Downey (2021). International trends and patterns in innovation in rural education. In Simone White & Jayne Downey (eds.), *Rural education across the world: Models of innovative practice and impact*. Springer, 3-24.

White, Simone, Jayne Downey, & Melyssa Fuqua (2024). Place-serving leaders: Insights from rural leaders in Australia and United States. In Simone White, Jayne Downey, & Melyssa Fuqua (eds.), *Sharing leadership stories in rural education*. Springer, 1–18.

Woods, Michael (2011). *Rural*. Oxfordshire, UK: Routledge.

Yarwood, Richard (2023). *Rural geographies: People, place and the countryside*. Oxfordshire, UK: Routledge.

פרופ' יעל גרינשטיין, הפקולטה לחינוך והוראה, אוניברסיטת קריית שמונה בגליל

דוא"ל: grinshtainya@telhai.ac.il